

Çelme we Subudaý

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Çelme we Subudaý ÇELME ve SUBUTAY

Çingizliler tarihiyle alakalı kaynaklara baktığımızda; Çingiz ve onun ahfadının dışında çok sıkça karşılaştığımız birkaç ilgi çekici şahsiyet daha vardır ki, onlar da Çelme, Subutay, Cebe, Kubilay, Bugurçu ve bir de belki Mukali'dir. Tıpkı

Çingiz'in kimliği meselesinde olduğu gibi, bu kişilerin mensup bulunduğu kavimler hakkında da araştırmacıların değişik görüşlere meylettiklerini biliyoruz. Ancak bizim yazımızın konusunu bunlardan şimdilik sadece ikisi ilgilendiriyor. Onlar da, Çelme ve Subutay kardeşlerdir. Bununla birlikte tarihin bu iki kahramanının başka kardeşleri olduğuna dair de belgeler mevcuttur. Fakat geçmişe baktığımızda sadece ailenin bu iki ferdi daima ön plandadır.

Özellikle Çingiz Han'ın ölümünden sonra kaleme alınan "Moğolların Gizli Tarihi" ve bazı Çingiznameleri incelediğimizde; Çingiz'i en zor zamanlarında terk etmeyen ve sonuna kadar ona sadakatle hizmette bulunan insanların başında biraz evvel saydığımız Çelme, Subutay, Kubilay ve Cebe Noyanlar gelir ki, Gizli Tarih'te onlara Çingiz'in dört köpeği lakabı da verilir. Ama bunların içerisinde Subutay'ın yeri bambaşkadır. Çünkü o tarihin en büyük komutanlarından biridir. Başlangıçta Türkistan'daki fetihlerde mühim roller ifa eden Subutay; Çingiz Han'ın vefatının ardından da özellikle Batu'ya düşen bugünkü Macaristan ve Rusya topraklarında öne çıkar. Subutay ve Cebe'nin idaresindeki, yaklaşık iki tünden müteşekkil bir ordunun 1237 ile 1241 yılları arasında, Batu Han'a bağlı olarak, çok kısa bir sürede Doğu Avrupa'yı ele geçirdiğini biliyoruz.

Dünyanın gelmiş-geçmiş en büyük fatihlerinin başında yer alan ve o zamanki dünyanın yarısından fazlasına çok kısa bir sürede sahip olan Çingiz Han'ı büyük kılan husus, bize göre emrindeki komutanları ve örnek seçtiği Türk devlet teşkilatıdır. Çingiz Han, Türk-Moğol Kağanlığının başına geçtikten sonra, ilk iş olarak zapt etmiş olduğu Türkistan coğrafyasındaki bölgelerin idaresiyle ilgilendi. O, ister-istemez kendinden önceki bir devletin kuramlarını almak zorundaydı. Çingiz'in de önünde en mükemmel şekliyle Türk devlet sistemi bulunuyordu. Komutanlarından üçte-ikisi ve idare ettiği halkın % 90'ı Türk olan bu gözü-pek devlet adamı, ortaya koyduğu siyasi teşekkülün yönetiminde Uygur ve Türk-Tatar menşeli danışmanlara yer vermekle beraber, çocuklarının ve torunlarının eğitimi de onlara havale etmiştir ki, bu suretle Moğol toplumuna başta Türk yazısı ve yüksek Türk kültürü egemen olmuştur.

Çelme ve küçük kardeşi Subutay'la alakalı en eski kayıtlara elbette ki, Moğollar ve Çingiz hakkında da ilk bilgileri

aktaran “Moğolların Gizli Tarihi” adlı eserde rastlıyoruz. Malum olduğu üzere bu kitap, Çingiz Han’ın atalarını anlatmakla başlar ki; onun cediti bir erkek bozkurt ile dişi alageyiğin birleşmesi suretiyle, Burhan-haldun Dağı civarında doğan Bataçı-han isimli bir kişidir. Yine Çingiz’in atalarından Bodun Çor, Bolçun-aral denilen yerdeki ikameti sırasında zaman zaman yiyeceğini kurtlarla paylaşmıştır. Görüleceği üzere bu hikaye, Çince ve Farsça belgelerde geçen, Türklerin türeyişiyle ilgili efsanelerle benzerlik gösteriyor. Bildiğimiz gibi Türkler de bir erkek çocukla, dişi kurttan peyda oluyorlardı.

Bütün bunları bir kenara bıraktıktan sonra, Çingiz Han 1155 veya 1161 tarihinde Onon Nehri kıyısındaki Delün-boldak’ta doğduğunu öğreniyoruz. Kaynakta yazdığı şekliyle, o dünyaya geldiğinde, Uranhay kabilesinden Yesugey’in dostu Çarçuday, yanında oğlu Çelme de olduğu halde, Temuçin’e samur derisinden bir kundak hediye eder. Bundan sonra oğlu Çelme’yi de ona hem arkadaş, hem de hizmetkar kıldığını bildirir. 1167 senesinde Temuçin’in babası Yesugey öldürüldüğünde, ailenin bütün yükü onun omuzlarına bindi. Düşmanlarının peşine düşmesi üzerine, ailesi ve yanındaki en sadık adamlarından olan Çelme ve Bugurcu ile beraber uzun süre kaçak yaşamak zorunda kaldı. Onlara daha sonra Çelme’nin küçük kardeşleri Çakur-han, Subutay Batur ve yine Çingiz’le kan kardeşi olan, Caciratlardan Çamuka da katıldı. Ama bilindiği gibi, Çingiz’le Çamuka’nın arasına bir süre sonra düşmanlık girdi. Birtakım boylar 1201’de Çamuka’nın etrafında toplanırken, yine Çingiz’in yanında Çelme, kardeşi Subutay ve Bugurcu vardılar. Bu vefakar dostlarından Subutay, “Moğolların Gizli Tarihi” adlı eserde, Çingiz Han’a korkmaması için şöyle diyordu: “Dağılan adamları toplarım, bir araya getiririm. Bir keçe misali seni örterim. Senin evini ve halkını korurum”. Çingiz Han da, Çelme ile Bugurcu’ya; “gölgeyden başka dostum yokken, bana gölge oldunuz. Sizi asla unutmayacağım. Tanrı’nın yardımıyla kuvvetim arttı. Beni korudunuz. Çamuka’yı değil beni seçtiniz. Benim en eski arkadaşlarım sizlersiniz”, diyordu.

Bu arada Çamuka ile olan mücadeleleri sırasında bir gün Çingiz Han yaralandı. Neredeyse kangren olacaktı. Ateşten yarı ölü bir şekilde yatan Çingiz’in yarasını Çelme emerek temizlemiştir. Hatta kitapta zikredildiği kadarıyla, Çelme’nin

bazen telaştan, Çingiz'in kanını yuttuğu da oldu. Çingiz Han komadan çıkınca, Çelme'ye susadığını söyler. Fakat ordugahta ne içecek, ne de yiyecek bir şey kalmamıştır. Bunun üzerine Çelme elbiselerini soyunarak, sadece bacaklarında bir don olduğu halde, çıplak bir vaziyette karşıda duran düşman denklerinin arasına gider. Gizlice arabalarda kımız aradıysa da, bulamamıştır. Kağnılardan birisinde tesadüfen bir yoğurt kabı bulur ve onu çalarak getirir. Bunları yaparken de kimseye görünmemiştir. Çelme, bir yerden de su tedarik eder, yoğurtla karıştırıp ayran yapar ve onu Çingiz'e içirir. Gün ağardığında, kendine gelen Çingiz Han yanı-başında kan ve çamurdan oluşan pisliği görünce, "bu nedir" diye Çelme'ye sordu. "Biraz uzağa tüküremez miydin" dedi. Çelme de, "sen hastayken uzağa gidemezdin, sana bir şey olmasında korktum", şeklinde bir cevap verdi. Çingiz Han, yine ona; "çıplak bir şekilde, niye düşman içine gittiğini" sorduğunda; "eğer böyle ele geçseydim, sizin tarafınıza kaçmak isterken yakalandım. Bu yüzden beni öldürmek için soyup, hapsedtiler. Fırsatını bulup, kurtuldum diyecektim. Böylece bana inanıp, elbise verirlerdi ve yine etrafı kollayıp, geri dönerdim", biçiminde cevaplayınca; bu akıl Çingiz'in çok hoşuna gitti. Çingiz Han da ona şöyle dedi: "Bir zamanlar üç Merkit kabilesi, beni Burhan-haldun'da muhasara ettiklerinde, hayatımı kurtarmıştın. Şimdi tekrar kurumuş kanımı emerek, canıma can kattın. Susuzluktan ölecekken, hayatını tehlikeye atıp, bana içecek buldun. Senin bu fedakârlıklarını unutmuyum". Gerçekten de bu Uranhay, Çingiz'i birçok defalar ölümden kurtararak, bir nev'i onun en büyük cihan fatihi olmasına vesile teşkil etti. Böyle bir arkadaşlık, bu şekilde bir dostluk dünya tarihinde ender görülen hadiselerdendir. Hele hele insanların küçük menfaatler uğruna en yakınlarının bile göz yaşlarına acımadıkları bir evrende bu tür ilişkiler gıptayla bakılacak bir durumdur.

Çingiz Han, Kereyit hükümdarı Ong Han ve Çamuka ile karşılaşmadan önce, Çelme'yi artçı birliklerin başına geçirmiş idi. 1205 tarihinde de, başkomutanı Subutay'ı Merkit reisi Tokta Han'ın oğullarını takip için vazifelendirdi. Onlar Kıpçak yurduna sığınıp, Cuci'ye karşı savaştılsa da, nihayet ele geçirilip, Çingiz'in emriyle öldürüldüler. Yine Nayman beyi Tayang Han, Çingiz ile mücadelesi sırasında, ordunun en başında yürüyen dört kişiyi görünce, bunların kim olduklarını

Çamuka'ya sorar. Çamuka da; "bunlar Çingiz'in en sadık komutanlarıdır. İkisinin adı Cebe ile Kubilay; iki kardeşin ismi de Çelme ve Subutay'dır" der. Bildiğimiz gibi hem o, hem de Çamuka Çingiz'in elinden kaçamadılar. Belki Çingiz, Camuka'nın ölmesini istemiyordu, ama bu cesur rakip bizzat kendisi idam edilmeyi diledi. Çünkü bağışlandığı takdirde, sürekli olarak Çingiz onun yeniden baş kaldıracağı düşüncesini taşıyacaktı.

Doğudan batıya, kuzeyden güneye doğru yapılan fetihler ve yeni teşkilatlanmaların ardından, 1206'da Onon Nehri kıyısında, Türk ve Moğol halkı toplanarak bir kurultay düzenlediler. Burada Temuçin'e bir Türk kamı olan Kökçe tarafından, Çingiz unvanı verildi. Dokuz tuğlu sancak açıldı, töre yeniden düzüldü. Çingiz Han bu toplantıda yaptığı konuşmada; "evinde dirlik ve düzeni sağlayan, devleti de idare edebilir", demiştir. Çünkü aile devletin küçük bir numunesi olduğuna göre, idaresi birbirine benziyordu. Arkasından da Çelme ve Subutay kardeşleri binbaşı atadı. Bu şekilde askeri işlerin yoluna koyulması sırasında Çingiz Han, Kubilay'a (bu Kubilay torunuyla aynı adı taşıdığından bazen karıştırılmaktadır) şöyle dedi: "Güçlülerin boynunu kırdınız, güreşçileri yere serdiniz. Ey Kubilay, Çelme, Cebe ve Subutay ben sizleri düşmana karşı gönderdiğimde; ilerle deyince taşları parçaladınız, saldır deyince kayaları dağıtarak, denizleri geçtiniz". Böylece onlara övgüler yağdırarak, Çelme ile Bugurcu'yu kendine danışman yaptı. Sonra Cebe'ye dönerek; "Çarçuday- ebugen (Çelme'nin babası), bir zamanlar yanında, henüz beşikten aldığı oğlu Çelme olduğu halde Burhan-haldun'a, doğduğum yere gelerek, bana samurdan bir kundak hediye etmişti. Sen o zaman bana katıldın. Eşiğimde kulum, kapımda hizmetçim oldun. Senin bana yardımların çoktur. Benimle beraber doğdun, benimle birlikte büyüdün, seni dokuz suça kadar muaf tutuyorum", buyurdu.

Çingiz'in nasıl büyük bir devlet adamı olduğu hakkında pek çok kişi hemfikirdir. Elbette ki yakınlarına böylesine müşfik olan ve güvenen bir devlet adamı başarılı olur. Kök Türk Kağanlığı da dünyada söz sahibiyken, öyle değil miydi? Yani küçükler büyüklerin izinden yürüdüklerinde her şey çok güzeldi. Ama tersi olduğunda da devletlerini kaybediyorlardı. Yazıtlarda bu hususta şöyle deniyor: "Bilgisiz ve kötü kağanlar tahta oturduğundan, bakanları ve beğleri de bilgisizmiş. Halkı

düzensiz, Çin milleti aldatıcı ve sahtekâr olduğundan, küçük kardeşi büyük kardeşe düşürdüğünden, bey ve halkın arasını açtığından Türk milletinin ülkesi elinden çıkmış. Kağanını kaybetmiş. Çin milletine bey olacak erkek çocuğu kul, hanım olacak kızı cariye olmuştur. Türk milleti Türk adını bıraktığından başına bunca bela gelmiştir". Çingiz Han'ın yanındaki danışmanlara baktığımızda, bunların önemli kısmı Türk'tür. Çünkü onlar, Türk'ün altın çağlarının nasıl kazanıldığını ona anlatıyorlardı ve Çingiz de buna göre hareket ediyordu.

Çelme Noyan, tıpkı babasını olduğu gibi Çingiz'in küçük oğlu Tuluy'u da bir düşman elinden öldürülecekken, kurtarmıştır. Herhalde bütün bu fedakârlıklardan sonra Çingiz, Çelme'nin oğlu Yesuntek'i dört yüz bahadırın komutanı yaptı. Bunun ardından Kubilay Noyan, Karluk Türklerine karşı gönderildiğinde, Karluk hükümdarı Arslan Han ona kendiliğinden tabi oldu ve muhtemel bir savaşı önlediğinden de kızlarından birisini ona sözledi. Bu sıralarda Subutay da, Merkitlerden Tokta'nın çocuklarının peşinden yürüyerek, onları imha etti.

Aynı tarihlerde bozkırda hüküm süren Harezmsahlar hanedanlığı da mühim bir kuvvet olarak göze batıyordu. Bununla birlikte iki ülke arasında bir dostluk söz konusuydu. Sır Derya üzerinde bulunan Otrar şehrine 1218 yılında, Çingiz Han'a ulaştırılmak üzere bir kervan mallar getirmişti. 450 kişilik kervanın mallarını Harezm'in Otrar valisi yağma ettirdi ve tüccarların kafasını kesti. Gelen elçilere de kötü davranılmış, hatta bir tanesi de öldürülmüştü. Neticede iki devlet arasında savaş çıkması kaçınılmaz oldu. Tavşan yılında (1219), Çingiz Han Harzemşahlara karşı bir sefer başlattı. Karakurum'da küçük kardeşini (Otçigin) bıraktı. Öncü olarak Cebe'yi, arkasından Subutay'ı, peşinden de Tokaçar'ı (veya Tokuçar) yolladı. Onlara, Celaleddin Harzemşah'ı kuşatmalarını emretti. Subutay söylenenleri harfiyen yerine getirdi; fakat Tokaçar, Herat hükümdarı Han Melik'in şehirlerini yağmalayarak, halkını esir aldı. Bu da Han Melik'in, Celaleddin'in safına geçmesine neden oldu. Her ikisi beraberce Çingiz'in ordusunu ve Şiki-kutuku'yu yendilerse de; Subutay, Cebe ve Tokaçar yetişerek, onları mağlubiyete uğrattılar. Sonra Subutay'ın emrindeki kuvvetler Deşt-i Kıpçak ile İdil-Ural'ın batısına gönderildi. Ancak onun buralarda biraz zorluklarla karşılaşması üzerine, 1227'den sonra han seçilen

Ögedey, Subutay'a yardımcı olsun diye Batu (Cuci'nin oğlu), Börü (Çagatay'ın oğlu), Güyük (Ögedey'in oğlu) ve Mengü (Tuluy'un oğlu) gibi tiginleri vazifelendirildi. Han verdiği buyrukla, bunlara Batu'nun komuta etmesini istiyordu. Aslında bu sefere büyük oğulların katılmasını Çagatay önermişti. Böylece ordunun kuvvetinin ve itaatın büyük olacağına inanılıyordu. Bu muazzam kitle Deşt-i Kıpçak ve Slav yurdunda önemli başarılar kazandı. Çok az bir zamanda Avrupa'nın ortası ve doğusu ele geçirildi. Bu ordunun komutası Batu'nun elindeymiş gibiye de, esasında bütün askeri işleri düzenleyen Subutay'dı ve kuvvetlerin tamamına yakını da Türklerden meydana gelmişti.

Bahis konusu Kıpçak topraklarındaki faaliyetler sırasında, bu kardeş çocuklarının arasının açıldığını görüyoruz. Tiflis'in zaptı esnasında Batu yeğenleriyle beraber bir kurultay toplar. Mecliste herkesten önce içer ve bu durum da Börü ile Güyük'ün hoşuna gitmez. Onlar toplantıyı terk ederler. Çünkü kendilerini Batu ile eş görüyorlardı. Ama gerçekte en yaşlıları da Batu'ydu ve büyük han tarafından onların lideri seçilmişti. Dolayısıyla Batu, bu olayı Ögedey'e şikayet etti. O da, herkesin içinde bu yaptıklarından dolayı Güyük'ü azarladı. Başarının kendine değil, bizzat Subutay'a ait olduğunu söyledi. Belki de Çingiz'in torunları arasındaki mücadelelerin ilk ciddi tohumları bu sırada atıldı.

"Moğolların Gizli Tarihi" isimli bu anonim eserde Çelme ve Subutay'ın ölüm tarihleri yoktur. Ama dikkatlice tedkik ettiğimiz bu kaynakta, Çingiz'in varlığının da, devletinin genişlemesinin de esas dayanağı Çelme ve Subutay ile onların yoldaşı Cebe, Kubilay ve Bugurcu'dur. Çingiz Han'ın babasının sağlığından itibaren onun yanında yer alan Uranhay kabilesi ve bu halkın önde gelen beylerinden Çelme ve Subutay, küçücük bir topluluktan koca bir cihan devletinin doğmasına aracılık yaptılar. Çelme ve Subutay kardeşler ölene kadar Çingiz Han'a sadık kaldılar. Öyle ise bu derece önemli iki kişinin mensup olduğu Uranhay kabilesi üzerinde de biraz durmakta fayda vardır. Kimdir bu Uranhaylar? Kimilerine göre bir Moğol kabilesi mi, yoksa bazılarının söylediği gibi bir Türk aşireti mi?

Bugünkü Moğolistan halkları içerisinde en misafirperver topluluklardan birisi olarak gösterilen Uranhaylar, umumiyetle bu ülkenin kuzeyinde bulunan Tuvalılarla eş tutulmakta olup;

bunlara zaman zaman birtakım araştırma eserlerinde “Soyot” dendiğini de görüyoruz. Bununla birlikte bazen daha kuzeydeki Saha Türklerinin Uranhay diye adlandırılmaları söz konusudur ki, bu görüşe daha çok Sahalı bilim adamları rağbet ediyor.

Tuva Türkleri hakkında Türkiye’de ilk ciddi çalışmayı yapan S. Gömeç, onların Kök Türkçe yazılı belgelerde zikredilen “Üç Tuğlu Türk Bodun”un bir parçası olduklarını ileri sürüyor. Üç Tuğlu Türk Bodun üzerinde gerçekleştirilen incelemelere göre de, bu federasyonun bir üyesi Tuvalılardır. Kök Türk, Uygur ve Kırgız çağında umumiyetle bugünkü konumlarını muhafaza eden Tuva Türkleri, Altaylı Türkler gibi Kök Türk konfederasyonunun bugüne kadar gelen temsilcileridir. Tuvalılara yakıştırılan Uranhay ve Soyot gibi isimler de onların kendi adlandırmaları değil, komşu halkların verdikleri tanımlamalardır. Tıpkı bugünkü Tuvalılarla aynı yerlerde yaşayan Kırgızlara, bir vakitler Çinlilerin “Hakas” dediklerini de biliyoruz. Günümüzün Hakasları, Kırgızların anayurtta kalan parçalarıdır. Dolayısıyla Uranhaylarla, şimdilerde Rusya Federasyonuna bağlı bir muhtar cumhuriyet halinde yaşayan Tuvalı Türkler aynı halktır.

İşte bu müstesna Türk boyu, Kök Türk Kağanlığının yıkılışı esnasında onlara sonuna kadar sadık kalmakla beraber, 13. asrın başlarında bir cihan devleti olarak ortaya çıkan Çingizlilerin böylesine güçlenmelerinde önemli roller ifa ettiler. Çingiz Han’ın yanında ölene değin yer alan Çelme ve Subutay gibi Uranhaylar, onun sınırsız kuvvetinin dayanağı oldular.

Zaten pek çok araştırmacı Çingizlileri bir Türk devleti olarak görürler ki; başta ahalisinin üçte ikisi, devlet memurlarının büyük bir kısmıyla, ileri gelen komutanların Türk oluşu da bunu ispatlıyor. Tarihe baktığımızda bu muazzam siyasi teşekkül Çingiz ve oğullarının ölümünün ardından, kısa sürede kaçınılmaz bir şekilde Türk ve Müslüman olacaktır.

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ.

Kaynak: “Çingizli Devletin Büyümesinde Rol Oynayan Türklerden Çelme ve Subutay”, Osman Nedim Tuna Armağanı, Türkoloji Araştırmaları (Turkish Studies), 2/2, 2007. Taryhy şahslar